

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА РЕФЛЕКСІЯ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ ПІДЛІТКА

Чайкіна Н.О.

PhD, к. психол. н., доцент кафедри психології Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Розглянута особлива роль інтелектуальної рефлексії у розвитку особистості підлітка. Аналізуються результати дослідження дієвого компоненту рефлексивних здібностей, когнітивна складова «Я»-концепції, комунікативні і організаторські здібності та рефлексивність у підлітковому віці, які є визначальними для здатності до інтелектуальної рефлексії у підлітковому віці.

Ключові слова: підліток, рефлексивні здібності, інтелектуальна і особистісна рефлексія, види «Я», самооцінка, актуалізація ресурсів.

Key words: adolescent, reflexive abilities, intellectual and personal reflection, types of “I”, self-esteem, actualization of resources.

Постановка проблеми. В сучасних умовах розвитку наукової думки дослідження рефлексії найбільш перспективним є вивчення її інтелектуального аспекту, згідно з яким рефлексія ідентифікується з процесами осмислення і переосмислення. Переосмислення людиною інтелектуальних змістів (образів предметної ситуації) і особистісних змістів (образів особистості, з якими ототожнює себе «Я») є механізмом її зміни і породження психічних новоутворень людини (І.М. Семенов, С.Ю. Степанов). Розвиток рефлексивних здібностей в підлітковому віці є найбільш актуальним, що зумовлюється складністю феномена рефлексії, етапністю і гетерохронністю розгортання різних її сторін. Інтелектуальна рефлексія (спрямованість свідомості учня на аналіз засад власного

способу дії) сприяє розвитку смислової рефлексії (як ціннісно-смислового самовизначення школярів у навчальній ситуації, найближчому доквіллі, мінливому світі). Тривалий час цей феномен не розглядався в дослідницьких роботах. Лише в останні роки з'явилася низка робіт, присвячених цій проблематиці.

Аналіз останніх джерел і публікацій з теми. На сьогодні чітко прослідковуються два напрямки аналізу рефлексії як механізму розвитку і регуляції конкретної упредметненої діяльності. Перша пов'язана із дослідженням постадійних характеристик розгортання рефлексивного механізму в індивідуальній та кооперативно-комунікативній діяльності (роботи І.М. Семенова, С.Ю. Степанова, А.О. Тюкова, Б.І. Хасана), друга стосується вивчен-

ня сутнісного змісту рефлексії як керо-ваного усвідомленого мисленнєвого процесу (дослідження Ю.М. Кулюткіна, В.І. Слободчикова, А.С. Шарова). Питання інтелектуальної та особистісної рефлексії розроблялись у дослідженнях В.Давидова, Г.Голіцина, Б. Ельконіна та інших.

Сучасні дослідження дають уявлення про сутність характеристик феномена рефлексії. Так, Л. Пилипенко [5, с. 263], вивчаючи соціальну рефлексію, виокремлює у її структурі інтелектуальний (певний рівень інтелектуального розвитку особистості); екзистенційно-практичний (наявність у досвіді індивіда рефлексивних знань та умінь) та мотиваційний (мотивація самопізнання, самовизначення, самореалізації) компоненти. І.М. Семенов, Ю.С. Степанов у своїх роботах відзначають два види (іноді вони називаються формами) рефлексії (інтелектуальна та особистісна рефлексії) і чотири типи, у відповідності з різними областями практики (спілкування, діяльність та ін.) [6]. Але традиційно в психології розрізняють кілька видів рефлексії:

Комунікативна – її об'єктом є уявлення про внутрішній світ іншої людини і причини її вчинків. Тут рефлексія виступає механізмом пізнання іншої людини.

Особистісна – об'єктом пізнання є сама пізнавана особа, її властивості та якості, поведінкові характеристики, система відносин до інших.

Інтелектуальна – проявляється в ході вирішення різного роду завдань, у здатності аналізувати різні способи

рішення, знаходити більш раціональні, неодноразово повертатися до умов задачі [2].

Зокрема, як зазначають автори, інтелектуальна рефлексія розвивається значно раніше особистісної та комунікативної, що пояснює наявність у багатьох підлітків труднощів у міжособистісному спілкуванні при достатній сформованості функцій когнітивної регуляції. Тобто, інтелектуальна рефлексія виконує смислову орієнтацію в життєдіяльності підлітка, вона підтримує вміння розуміти себе, пояснювати внутрішній стан, організовувати і регулювати власні дії на основі яких і відбувається процес розвитку їх особистості.

Організація досліджень. Наше емпіричне дослідження проводилося на базі Рокитянської загальноосвітньої школи В.Багачанського району Полтавської області. Вибіркою було охоплено 40 підлітків (серед яких 22 дівчини і 12 хлопців).

Дослідивши дієвий компонент рефлексивних здібностей, було виділено особливе співвідношення між рівнем самооцінки власних вмінь і значимості учбових здібностей. За проведенням аналізом було виявлено, що у 35% підлітків характеризує високе значення самооцінки учбових вмінь, яке свідчить про інтелектуальну рефлексію можливостей для розвитку цих здібностей. Такі підлітки вміють здійснювати диференційовану самооцінку своїх учбових здібностей та вмотивовані до їх вдосконалення. 45% досліджуваних мають середній показник

співвідношення між рівнем самооцінки учбових здібностей та їх значимості, що в свою чергу вказує на певний потенціальний період розвитку інтелектуальної рефлексії. Учні цієї групи посередньо рефлексують власні вміння та учбові здібності та досить адекватно оцінюють рівень їх розвитку. 20% підлітків мають низьку самооцінку виділених вмінь і значення учбових здібностей, що характеризує недиференційовану ще інтелектуальну рефлексію.

Під час дослідження когнітивної складової «Я»-концепції підлітків отримані результати засвідчують про те, що загалом серед показників ідентичності особистості підлітків домінує: у 49% – «Я»-діяльне, у 27% – «Я»-рефлексивне і у 24% – «Я»-соціальне. Домінування «Я»-діяльне може пояснюватись наявністю значної кількості інтересів, захоплень, досягнень підлітків, адже саме в підлітковому віці дитина прагне спробувати себе в багатьох сферах діяльності, особистісно самовизначитись. Виражене «Я»-рефлексивне пояснюється прагнення підлітків до самоаналізу, загальним інтересом до свого внутрішнього „Я”, бажанням зрозуміти себе і відрефлексувати власні недоліки. Виражене «Я»-соціальне характеризується тим, що підліткам властивий самоаналіз широкого спектру своїх соціальних ролей, починаючи від сімейної приналежності до навчально-професійної рольової позиції.

Дослідження комунікативних і організаторських здібностей показало,

що показник отриманий за шкалами комунікативних здібностей становить 49%, а організаторських – 51%. Різниця цих показників є несуттєвою, а отже це свідчить про те, що більшість підлітків здатні планувати і організовувати свою роботу, здатні до оптимальних контактів з людьми, до розширення кола своїх знайомих.

Дослідження особистісної рефлексивності свідчить про те, що у 40% виражена рефлексивність вище середнього, 33% мають рефлексивність з середнім рівнем вираженості, а 27% – нижче середнього рівня вираженості. Тобто можемо зазначити, що при зростанні рівня вираженості рефлексивності зростає також і когерентність структури актуалізації ресурсів саморозвитку, тобто система стає більш інтегрованою, цілісною під впливом рефлексивності. За допомогою індексу диференційованості у структурному аналізі було виявлено ступінь неузгодженості взаємозв'язків. Найбільшу неузгодженість, а значить і хаотичну, слабку організацію має структура актуалізації ресурсів саморозвитку підлітків із рівнем вираженості рефлексивності нижче середнього. При зростанні рівня вираженості рефлексивності до середнього, індекс диференційованості значно спадає, що вказує на те, що система втрачає функціональну диференційованість.

Структуру актуалізації ресурсів саморозвитку підлітків із рівнем вираженості рефлексивності вище середнього можна визнати оптимальною, оскільки вона має виражену диферен-

ційованість при збереженні значної когерентності, тобто така структура має власний системний рівень організації та може забезпечувати ефективний саморозвиток особистості.

Висновки. Підсумовуючи результати дослідження маємо зазначити, що провідну роль у розвитку особистості підлітків відіграють рефлексивні здібності та їх оцінка. Підліткова інтелектуальна рефлексія виявляється в процесі переосмислення особистістю своєї ідентичності і власного «Я». Чим більш розвинена інтелектуальна рефлексія у підлітка, тим різносторонні можливості для саморозвитку і стратегій поведінки він застосовує. Найважливішою особливістю інтелектуальної рефлексії є здатність аналізувати власні стратегії поведінки відповідно до особистісно-смислових цінностей, вміння переключатися на нові стратегії у відповідності зі зміненими умовами і завданнями діяльності. Тому головним завданням освіти має стати створення умов, що сприяють розкриттю істинного «Я» молодій людині, її природного потенціалу, актуалізації прагнення до саморозвитку.

Література:

1. Басюк В.С. Особенности рефлексии подростков, находящихся в условиях учреждений интернатного типа и полной семьи / В.С. Басюк // Ярославский педагогический вестник. 2012. № 4. Том II (Психолого-педагогические науки). С.233–237.
2. Бугерко Я. Категоріальний аналіз рефлексії як явища, процесу, стану, властивості / Я.Бугерко // Психологія і суспільство. 2008. №1. С. 93-105.
3. Гуткина Н.И. Формирование личностной рефлексии в подростковом возрасте / Н.И. Гуткина. М., 1987. 178 с
4. Карпов, А.В. Психология рефлексивных механизмов деятельности / А.В. Карпов. М.: «Институт психологии РАН», 2004. 424 с.
5. Линецкий Ю.Л. Развитие личностной рефлексии в подростковом возрасте: автореф. дисс. канд. психол. наук. / Ю.Л. Линецкий. М. 2004. 22 с.
7. Пилипенко Л. Соціальна рефлексія як складова життєвого самовизначення сучасної молоді // Соціально-психологічний вимір демократичних перетворень в Україні; За ред. С.Д. Максименка, В.Т. Циби, Ю.Ж. Шайгородського та ін. К.: Український центр політичного менеджменту, 2003. С. 258-269.
8. Рапацкий Б.И. Рефлексия как один из механизмов развития личности подростка / Б.И. Рапацкий // Гуманитарный вектор. Психология. 2014. №1 (37). С.149–153.
9. Семенов И.Н. Типы и функции рефлексии в научном мышлении.
10. / И.Н. Семенов, С.Ю. Степанов // Проблемы рефлексии в научном познании. Куйбышев. 1983. С. 76-82.
11. Чайкіна Н.О. Світоглядні парадигмальні дихотомії аналізу індивідуальних відмінностей особистості / Психологія і особистість: науковий журнал. № 2 (8) Частина 2. Київ-Полтава, 2015. С. 59 –71.
12. Шаров А.С. Онтология рефлексии: природа, функции и механизмы // Рефлексивные процессы и управление. 2005. Т. 5. № 1. С. 71-92.